

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA PEDAGOGIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Erika Hyxa

Využití dokumentárního filmu ve výuce

Using documentaries in the classroom

Praha, 2020

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jaroslav Kořa

Poděkování

Především bych ráda poděkovala vedoucímu bakalářské práce doc. PhDr. Jaroslavu Kořovi za vstřícnost, ochotu a cenné rady. Dále mé díky patří všem, kteří využitím dokumentárního filmu ve výuce rozšiřují svým studentům a studentkám obzory a umožňují jim zažít výuku se vším, co využití dokumentárního filmu při vyučování přináší. Ráda bych poděkovala také organizacím a iniciativám, které se práci s dokumentárními filmy ve výuce dlouhodobě věnují, popularizují ji, poskytují metodické materiály a zajišťují školení a podporu pro pedagogické pracovníky.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. 5. 2020

Erika Hyxa:

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá dokumentárním filmem jako didaktickou pomůckou a možnostmi jeho využití při výuce. Věnuji se potenciálu dokumentárního filmu, nastiňuji jeho možné přínosy v rámci zatraktivnění a zefektivnění vyučování a možné přesahy do mimoškolního života studentek a studentů.

V první části práce se věnuji definici základních pojmů a historii dokumentárního filmu ve světě i u nás. Dále se zabývám problematikou realizace výstupů školních vzdělávacích programů a průřezových témat prostřednictvím audiovizuálních materiálů. Následují kapitoly zaměřené na možnosti praktického využití dokumentárního filmu ve výuce, které pojednávají o zásadách práce s dokumentárním filmem, aktivitách, které můžeme při i po projekci využít a portálu Jeden svět na školách, který při své práci s dokumentárním filmem využívám nejčastěji.

Ve své práci vycházím i z vlastní zkušenosti, kdy dokumentární filmy využívám při výuce, navštěvuji s žáky festival dokumentárních filmů Jeden svět a působím jako lektorka projektu Jeden svět na školách.

Klíčová slova

dokumentární film, metodika, Jeden svět na školách, společenská témata, mediální výchova, kritické myšlení

Abstract

This thesis studies a documentary film as a didactic device and the possibilities of its use in the classroom. I focus on the potential of documentary film and its benefits for making the educational process more effective and on possible impact for students life.

The first part is focused on the definition of essential terms, the history of world and czech documentary film. The thesis describe implementing the outputs of school educational programs and cross-sectional topics through audiovisual materials. Following chapters include the possibilities and principles of practical use of documentary film in the classroom, activities of work which we can use during and after the projections and information about the project Jeden svět na školách which I personally use most often.

I'm working on the basis of my own experience with using documentary film in the classroom, participating in the film festival Jeden svět and dedicating to the project Jeden svět na školách as a lecturer.

Keywords

documentaries, methodology, Jeden svět na školách, social topics, media education, critical thinking

Obsah

Úvod	8
1. Dokumentární film v historickém kontextu	10
1.1 Historie dokumentárního filmu ve světě	11
1.2 Historie dokumentárního filmu u nás	13
2. Vybraní představitelé současné dokumentární tvorby u nás	17
2.1 Apolena Rychlíková	17
2.2 Vladimír Turner (*1986)	18
2.3 Vít Klusák	19
3. Dokumentární film jako didaktický nástroj	20
3.1 Cíle dokumentárního filmu	21
3.2 Zásady práce s dokumentárním filmem	22
3.2.1 Před projekcí	25
3.2.2 Během projekce	29
3.2.3 Po projekci	30
4. Výukové metody pro práci s dokumentárním filmem	32
4.1 Klasifikace vyučovacích metod	32
4.2 Kritéria volby výukové metody	35
5. Metody, které lze využít při práci s dokumentárním filmem	37
5.1 Jedno slovo	38
5.2 I.N.S.E.R.T	39
5.3 Pětílístek	40
5.4 R.A.F.T.	41
5.5 Brainstorming	42
5.6 Diskuze	43
6. Jeden svět na školách	45

6.1	Projekty JSNS	46
6.2	Podpora vyučujících	47
6.3	Průběh výukové lekce	48
7.	Závěr	49
8.	Seznam použitých informačních zdrojů	51
9.	Seznam příloh	55
Příloha č. 1	<i>Preference výukových metod žáky</i>	55
Příloha č. 2	<i>Pracovní list: Co cítím?</i>	56
Příloha č. 3	<i>Pracovní list: Reflexe pocitů</i>	57
Příloha č. 4	<i>Pracovní list: Pětilístek</i>	58
Příloha č. 5	<i>Příklady otevřených otázek</i>	59

1. Úvod

Téma využití dokumentárního filmu ve výuce jsem si zvolila především proto, že s dokumentárními filmy velice ráda pracuji v rámci své pedagogické a lektorské praxe. Vycházím přitom z vlastní zkušenosti, kdy jako učitelka základní školy a lektorka výukového programu Jeden svět na školách dokumentární filmy dlouhodobě využívám a oceňuji jejich pozitivní vliv ve výchovně vzdělávacím procesu, především v oblasti postihnutí emocionality a posílení citové vnímavosti žákyň a žáků.

Mediální výchova je také jedním z průřezových témat Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání, proto se domnívám, že je vhodné, se využitím audiovizuálních prostředků ve vyučování zabývat, posilovat mediální gramotnost, kritické myšlení, schopnost práce s informacemi apod. Média mohou popisovat a odrážet různé aspekty společenského, politického a ekonomického života, zároveň jsou ale produktem dané společnosti. Mají nezanedbatelný vliv na naši schopnost porozumět světu a orientovat se ve světě a podílejí se na socializaci člověka.

Film nám umožňuje náhled do jiného světa, zprostředkovává autentické obrazy, příběhy konkrétních lidí a umožňuje nám tím prožít mnohdy intenzivní zážitky a probudit touhu o porozumění různým tématům. Může nás rozvíjet po stránce osobnostní, emocionální, etické i sociálně-vztahové. Zároveň ale nenabízí jednoznačné odpovědi na naše otázky, může na nás působit nepříjemně a komplikovaně. Mnohdy otevírá témata, o kterým se bráníme, a nutí nás přemýšlet o problematice, kterou bychom sami před sebou nejraději skryli. Kromě zprostředkování faktického obsahu mají dokumentární filmy potenciál k rozvíjení osobnostních kvalit, nabízejí možnost prožít mnohdy intenzivní emoce. Jejich vliv na diváka je nejen informativní, ale i výchovný a osobnostní. Podílejí se na formování a dotváření názorů a postojů, pomáhají nám pochopit mnohé souvislosti, které nejsou zcela zřejmé.

Možnost využívání dokumentárního filmu mě zaujala asi před 7 lety. Od té doby jsem absolvovala několik seminářů zaměřených na práci s audiovizuálními prostředky ve výuce a také seminář pro lektory programu Jeden svět na školách,

kterému se ve volném čase věnuji. V rámci výuky se nejčastěji věnujeme dokumentárním filmům, které se vztahují k oblasti lidských práv, sociální problematice a ochraně životního prostředí. Domnívám se, že škola by neměla být oddělena od vnějšího světa, proto se snažím zaujmout své žáky společensky aktuálními tématy, být nápomocná při hledání otázek a vzájemném sdílení prožitku. V neposlední řadě se domnívám, že dokumentární film může posloužit jako vyhovující nástroj v případě výuky na dálku, která v našich školách před nedávnou dobou nastala.

Práce pojednává o mnou vybraných zástupcích současné české dokumentární tvorby. Apolenu Rychlíkovou jsem zvolila z důvodu jejího tematického zaměření, protože problematika, kterou se zabývá, je mi osobně blízká. Vladislav Turner mě oslovil svým nejnovějším filmem, ve kterém mapuje české středoškolské studenty, kteří jsou aktivní v rámci hnutí *Fridays for future*. Vzhledem k tomu, že film je natočený v českém prostředí a pojednává o vrstevnících dnešních studentů, domnívám se, že má velký potenciál studenty oslovit. Dále jsem si vybrala režiséra Víta Klusáka, který se ve svém posledním dokumentárním filmu *V síti* věnuje problematice sexuálního obtěžování v prostředí internetu.

Cílem mé práce je nastínit možnostmi využití dokumentárního filmu jako didaktického nástroje, uvádím doporučení pro práci s dokumentárním filmem před, během a po projekci a příklady aktivit, které se mi při výuce osvědčily. Dále se zabývám problematikou výukových metod a jejich využitím v rámci výuky prostřednictvím dokumentárního filmu. V poslední části mé bakalářské práce popisuji projekt Jeden svět na školách a mé zkušenosti s konkrétní výukovou lekcí tohoto projektu.

1. Dokumentární film v historickém kontextu

Vznik dokumentárního filmu můžeme datovat ke konci 19. století. Od té doby prošel mnoha proměnami, které vycházejí převážně z rozvoje nových technologií a médií, změn ve společnosti a nových myšlenek a postojů. Původ slova pochází z latinského „*documentum*“, což můžeme přeložit jako doklad, důkaz nebo svědectví. Slovo dokumentární bylo poprvé použito roku 1926 v článku New York Sun Johnem Griersonem, skotským režisérem a zakladatelem Národní filmové rady Kanady, který označil film Američana Roberta Flahertyho, *Moana*, za převratný, autentický a dokumentární. Film s názvem *Moana* (1926) pojednává o životě polynéského chlapce. Právě Grierson definoval dokumentární film jako „*tvůrčí zpracování reality*“ (Grierson, Ivens, Cavalcanti, 1967, s. 12). Dokument podle něj divákům zprostředkovává reálný svět z pohledu tvůrce. V audiovizuální tvorbě označuje přídatné jméno dokumentární filmové žánry, pro které je charakteristická autentičnost a zachycení skutečných událostí. Dříve se slovo dokumentární používalo zejména při hodnocení realistických výtvarných děl.

Se vznikem kinematografie byly za dokumentární označovány také krátké filmy bratří Lumièrů (Louis a August Lumièrovi, vynálezci kinematografu), jejichž první film, *Sortie de l'usine Lumière à Lyon (Dělníci odcházející z Lumièrovy továrny)*, se promítal v roce 1895 v Paříži. I když tento film zobrazoval pouze každodenní rutinu – dělníky, kteří během polední pauzy opouštějí továrnu Lumière v Lyonu, položil základy dokumentárního filmu (Vyčichlová a kol., 2015, s. 9).

Již v době počátku kinematografie byl film vnímán mj. také jako didaktická pomůcka. Možnosti promítání filmů ve vzdělávacích institucích chtěl využít např. Thomas Alva Edison, který měl plán na vytvoření sítě půjčoven a spolupracujících škol. Ve společenském kontextu je dokumentární film jako didaktická pomůcka vnímán také s ohledem na jeho propagandistickou funkci.

1.1 Historie dokumentárního filmu ve světě

Za předchůdce filmu považujeme fotografii, která se díky vynálezu kinematografu (bratři Lumièrové, rok 1895) rozpohybovala. Základy dokumentárního filmu položil v roce 1922 Američan Robert Flaherty filmem o rodině Inuitů žijících na kanadském území s názvem *Nanook of the North (Nanuk, člověk primitivní)*. Film se stal velmi úspěšným, a to především proto, že zobrazoval místa, která byla v této době pro většinu lidí nedostupná. Flaherty byl kritizován za to, že narušoval autenticitu filmu a do děje zasahoval, přesto ale měli diváci pocit, že s Inuitskou rodinou sdílí její běžný život. Následoval film o životě polynéského chlapce *Moana* z roku 1926, který byl v témže roce jako vůbec první film Griersonem označen za dokumentární, u diváků byl ale méně úspěšný. Sám Grierson se po skončení jeho stipendijního pobytu v USA a návratu do Velké Británie stal ředitelem filmového oddělení Ministerstva pošt. Na této platformě vzniklo během deseti let téměř padesát dokumentárních filmů, které vytvořily fenomén zvaný Britská dokumentární škola.

S vědomím probíhajících společenských změn, kdy se společnost stává demokratičtější např. v možnosti volebních práv žen, ale zároveň vnímá nedostatečnou občanskou angažovanost občanů a potřebu vyjádřit se k tehdejším společenským problémům. Ve své práci apeloval na potenciál dokumentárního filmu ve smyslu jedné z hybných sil společenských změn. V dokumentárním filmu spatřoval také nástroj vzdělávání, informování i (sociální) propagandy. I když sám Grierson natočil pouze jeden film, význam jeho práce se odrazil v celé Britské škole, která byla zaměřena na společenské hodnoty, sociální a technický pokrok s důrazem na estetické kvality.

Ve 20. a 30. letech 20. století dokumentární tvorba dále rozvíjela. V důsledku blížící se světové války se dokument stal hojně využívaným nástrojem propagandy. Objevila se ale i umělecky laděná díla např. film *Berlín: Symfonie velkoměsta* (1927) od Waltera Ruttmanna, který je natočen v poetickém duchu s citlivým ohledem na estetiku. Rozvoj dokumentárního filmu zásadně ovlivňoval také vývoj technologií např. záznam zvuku a magnetofonové pásky. (*Strachota, Porybná, Zajícová, 2015, s. 11*).

V 50. a 60. letech 20. století se dokumentární filmy začaly používat v televizorech. Televize přispěla k dalšímu rozvoji dokumentu. Specializované stanice např. přírodopisné, historické, hudební televizní kanály měly značný vliv na vznik různých dokumentárních žánrů. Postupem času se v televizích stále více uplatňovaly zpravodajské formy dokumentu např. reportáže, které jsou výhodné v poměrně rychlém zpracování aktuálních témat. V současné době dávají televizní stanice přednost spíše autorským dokumentům, které jdou více do hloubky tématu a jsou nadčasové. Televizní stanice produkují také vlastní dokumentární cykly, a to převážně z důvodu nižších nákladů oproti hraným filmům a možnosti, při vhodně zvoleném tématu, zaujmout velké množství diváků.

Na počátku 21. století byl velký úspěch zaznamenán u celovečerních dokumentárních filmů např. *Fahrenheit 9/11* (USA, 2004, problematika útoků ozbrojených útočníků v amerických školách), *Super size me* (USA, 2004, životní styl a fast foody). To jen dokazuje, že diváci mají zájem o filmy, které se věnují aktuálním společenským a politickým tématům (*Strachota, Porybná, Zajícová, 2015, s. 12*).

Pro dokreslení situace uvádím 5 vítězných celovečerních dokumentárních filmů, které v roce 2020 získaly nejprestižnější filmovou cenu Oscar (cena americké Akademie filmového umění a věd, cena se předává od roku 1942):

- *American Factory (Americká fabrika)*

Film upozorňuje na kulturní odlišnosti mezi lidmi, které vyvstaly při znovuootevření zkrachovalé továrny automobilky GM. Ta byla odkoupena čínskou společností Fuyao s cílem vyrábět zde sklo.

- *The Cave (Jeskyně)*

Příběh o lékařkách, které v obličném syrském městě obětavě slouží obětem několik let trvajícího válečného konfliktu. Film popisuje především úděl pediatřičky a manažerky nemocnice Dr. Amani Ballor.

- *The Edge of Democracy (Na hraně demokracie)*

Brazilský politický dokumentární film o současné situaci v zemi.

- *For Sama (Pro Samu)*

Film vznikl z deníkových záznamů, které pro svou dceru Samu natočila její matka, novinářka žijící ve válkou zmítaném Aleppu.

- *Honeyland (Země medu)*

Film upozorňuje na mizející soulad mezi člověkem a přírodou. Vypráví o dívce, která se svou rodinou po desetiletí tradičním způsobem chová včely a sbírá med, než se v blízkosti usadí moderní farmářská rodina.

1. 2 Historie dokumentárního filmu u nás

První české dokumentární snímky, které byly vytvořeny, se týkaly společensky běžných událostí a popisovaly realitu každodenního života. Nejstarší zmínka o filmu natočeném českými filmaři v Čechách se objevila pouhé 3 roky od vynálezu kinematografu. 23. června 1898 Národní listy informovaly o tom, že na architektonické výstavě bude k vidění řada živých obrazů. Promítání tehdy zrealizoval Josef František Pokorný a Jan Kříženecký (*Navrátil, 2002, s. 19*). Jan Kříženecký byl natáčením natolik zaujat, že se stal prvním českým filmovým tvůrcem.

Na počátku 20. století se dokumentární tvorba značně rozvíjí. Od financování ze soukromých zdrojů pomalu přechází český dokument k možnostem státní podpory např. pro edukativní a vědecké účely. Od roku 1912 byla uskutečňována pravidelná promítání pro děti a mládež. Zájemci o kinematografickou licenci museli takové promítání realizovat minimálně jednou za měsíc. Nejčastěji se promítaly filmy s historickou tematikou, které byly považovány za vhodné a nezávadné pro děti a mládež. Nadšení učitelé také sami vytvářeli amatérské filmové materiály, které vycházely z obsahu výuky. Tyto filmy

byly později nahrazeny filmy profesionálními. Zároveň se ale projevovaly obavy z vlivu filmu na mládež, což nakonec vedlo ke zvýšené cenzuře a kontrole obsahu filmů.

Atraktivní pohyblivé obrazy společně s možností nahlédnutí do vzdálených krajin a životů konkrétních lidí značně zvýšily zájem diváků o český film. 1. května 1919 vznikla první profesionální výrobní firma *Kinofa*, která posílila pozici českého filmu nejen u nás, ale i v zahraničí (*Bartošek, 1985, s. 37*). Ze zaniklé *Kinofy* se zrodila společnost *Lucernafilm*, která se zaměřovala na reportáže a aktuality. Následně vznikly ještě další 2 společnosti. Další rozvoj v této oblasti byl ale bohužel přerušena počínající válkou. V průběhu první světové války plnil film spíše společenskou objednávku a stal se nástrojem propagandy. Ovšem poválečné období, kdy se naše země potýkala s vysokou nezaměstnaností a těžkou hospodářskou situací, zapříčinilo stagnaci i českému dokumentárnímu filmu. Hraný film se těšil velké oblibě a byl podporován z důvodu očekávání relativně snadného výtěžku, o dokumentární film však česká kina nejevila příliš vysoký zájem. Výjimkami jsou filmy o významných prvorepublikových osobnostech např. Tomáši Garrigue Masarykovi a Karlovi Čapkoví (*Navrátil, 1968, s. 18*).

V době, kdy dokumentární film začíná být ve světě chápán jako prostředek uměleckého vyjádření, který má značný vliv na společenský a politický život, jeho pozice u nás značně zaostává. Ke změně došlo ve 30. letech, kdy začal být film částečně podporován ze strany vlády z důvodu jeho možného využití k propagačním účelům. V roce 1935 zakládá společnost *Filmové továrny AB* na Barrandově (dnes *Filmové studio Barrandov*) oddělení, které se specializovala na dokumentární tvorbu.

Výnosem Ministerstva školství a národní osvěty byl v Československu film uznán jako didaktická pomůcka v roce 1936. Vznikly předpisy a výukové materiály o práci s filmem ve školách, možnostech jeho využití, schvalování a úpravě.

Během 2. světové války byli čeští dokumentaristé nuceni kolaborovat na filmech, které sloužily k nacistické propagandě a šíření dezinformací např. snímek *Terezínský ráj*. 5. května 1945 vypuklo Pražské povstání, které se stalo skvělou dokumentaristickou příležitostí pro české filmaře. Důkazem je snímek Otakara Vávry *Cesta k barikádám* z roku 1946, který popisuje povstání ještě před jeho vypuknutím.

Poválečné období zprvu znamenalo pro českou kinematografii novou naději na podporu myšlenky znárodnění kinematografie a další rozvoj v podobě vzniku podniku Krátký film. Po komunistickém puči roku 1948 se ale podmínky zásadně změnilly. Po vzoru Sovětského svazu byl u nás povolen jen jeden umělecký směr – socialistický realismus, což znamenalo možnost tvorby pouze v rámci politického zadání. Na dnešní Masarykově univerzitě v Brně bylo založeno středisko výukové televize, kde působili tehdy společensky nežádoucí pedagogové. Ti vytvářeli filmy v souladu s tehdejšími politickými uspořádáním.

Dokumentární film musel být jednoznačný, ideologický, situace byly uměle vytvořeny a dialogy neautentické. Takové dokumentární filmy se staly povinnou součástí každého filmového promítání a plnily propagandistickou funkci. Klasickým příkladem takového filmu je snímek z roku 1950 režisérů Přemysla Freimana a Jana Klimenta s názvem *Běda tomu, skrze něhož přichází pokušení*, který pojednává o tzv. Číhošťském zázraku. Hlavním nástrojem propagandy se ale v 50. stala zpravodajská periodika např. *Československý filmový týdeník*, která nepokrytě sloužila potřebám tehdejšího režimu. Někteří filmaři ale dokázali i v takových podmínkách vytvořit kvalitní filmová díla. Především se jedná o tvorbu České televize 60. let s pořady *jako Jizvy, jiskry, jistoty nebo Zvědavá kamera* (Strachota, Porybná, Zajícová, 2015, s. 70).

V období Pražského jara, kdy došlo k uvolnění tehdejších poměrů, byla zrušena cenzura a zpřístupněny filmy českých politických emigrantů, nastalo období rozkvětu českého filmu. Politická garnitura a cenzoři byli naplno zaměstnání potíráním více či méně úspěšných pokusů českých filmařů o pojmenování problémů tehdejší doby, kladení otázek, odkrývání dosud tabuizovaných témat. Díky odvaze a pílí jejich tvůrců se tato díla mohla stát silnou motivací pro obyvatele tehdejšího Československa.

Toto období trvalo až do příjezdu vojsk Varšavské smlouvy, jak dokládá Přádná: „*Po sovětské invazi a reinstalaci komunistické diktatury toto výjimečné kinematografické období postupně upadalo v nucené zapomnění. Filmy zmizely v trezorech, mnozí tvůrci neměli možnost natáčet a řada z nich odešla do exilu.*“ (Přádná, 2002, s. 7).

I Pražské jaro bylo přímo v ulicích Prahy zachycováno filmaři, kteří tak v těchto nelehkých časech plnili důležitou roli zpravodajství. Bohužel ale až do Sametové revoluce měli filmaři návratem ke starým pořádkům jen omezené možnosti. Přesto ale někteří dokázali, s podporou produkční společnosti *Krátký film*, vytvořit kvalitní díla, která se promítala jako předfilmy v kinech.

Na konci 70. let se začala projevovat nová generace filmařů např. Fero Fenič, Viktor Polesný, Filip Renč, Helena Třeštíková, Jan Svěrák (*Ropáci*, 1988), Věra Chytilová (*Čas je neúprosný*, 1978) či Olga Sommerová (*S tebou táto*, 1981). V 80. letech 20. století se začali prosazovat další umělci. Mezi ně patří např. Josef císařovský, který se věnoval ekologické problematice, Vladislav Kvasnička se realizoval v tématech protestu mladé generace souvisejícím s rockovou hudbou a punkovou subkulturou.

Po roce 1989 došlo k úpadku společnosti *Krátký film* a na její práci navázala *Česká televize*, která se stala veřejnoprávní. Výrazněji se začala projevovat třetí vlna nových talentů, jejichž tvorba byla silně ovlivněna znovunabytou svobodou. Dokumentární tvorba se zabývala celou řadou společensky aktuálních témat, vznikala životopisná díla o významných českých osobnostech, filmaři a filmařky experimentovali s různými výrazovými postupy. V průběhu 90. let se dokumentární tvorba objevovala téměř výhradně jen na televizních obrazovkách. Např. Theodora Remundová, Marek Najbrt a Judita Křížová svou tvorbu prezentovali prostřednictvím pořadových cyklů v *České televizi*.

Od roku 2000 se dokumenty vracejí i na plátna kin v rámci filmových festivalů i samostatně. Český dokumentární film si získal pozornost diváků díly, která mnohdy působí provokativně, mapují společensky aktuální témata a mnohdy se zabývají kontroverzními tématy s využitím prvků investigace. (*Strachota, Porybná, Zajícová, 2015, s. 71-73*). Mezi nejnavštěvovanější festivaly dokumentárních filmů u nás patří např. *Mezinárodní festival dokumentárních filmů Jihlava, Jeden svět, Mezipatra, Academie Film Olomouc a Ekofilm*

2. Vybraní představitelé současné dokumentární tvorby u nás

Jako představitele současného proudu českého dokumentárního filmu jsem na základě mých osobních preferencí vybrala Apolenu Rychlíkovou, Vladimíra Turnera, a Víta Klusáka, jejichž forma práce s dokumentárním filmem a volba témat, kterými se zabývají, je mi blízká.

2.1 Apolena Rychlíková

Dokumentaristka, studentka katedry dokumentární tvorby pražské FAMU, Apolena Rychlíková, se ve své tvorbě zaměřuje na politický a sociální dokument. Dlouhodobě spolupracuje s Českou televizí, kde se věnuje problematice společensko-kritických témat, jakými jsou např. právo na bydlení, sociální vyloučení, hazard, genderové nerovnosti, exekuce, xenofobie a rasismus. Věnuje se také publicistice, je redaktorkou webového deníku *A2LARM*, v minulosti působila v *Deníku referendum*, *Romea* nebo *Nový prostor*.

Společně s Vladimírem Turnerem a dalšími je členkou videosekce webového deníku *A2LARM*. V roce 2012 se během *Týdne neklidu* podílela na organizaci demonstrací během proti připravovaným reformám tehdejšího ministra školství. (Studenti: Apolena Rychlíková. In: Katedra dokumentární tvorby FAMU [online]).

Jako ukázkou tvorby Apoleny Rychlíkové jsem vybrala epizodu z dokumentárního cyklu České televize *Český žurnál* s názvem *Hranice práce*. Film byl natočen v roce 2017 ve spolupráci s novinářkou Sašou Uhlovou, která se jako novinářka v utajení nechala zaměstnat v několika českých firmách na pozicích s velmi nízkou mzdou. Záběry pořízené skrytou kamerou doprovází Uhlová svým komentářem. Cílem filmu bylo poukázat na nevyhovující pracovní podmínky určité skupiny českých zaměstnanců a často zaznamenané porušování zákoníku práce. Na *Mezinárodním festivalu dokumentárních filmů Jihlava* získal tento film cenu za nejlepší český dokument. Byl oceněn v rámci *Cen české filmové kritiky* v kategorii „Mimo kino“ a nominován na *Českého lva* v kategorii dokumentárních snímků.

¹Snímek vyvolal mnoho ohlasů a vzbudil zájem nejen ze strany médií, ale i diváků (<http://kdt.famu.cz/author/apolena-rychlikova/>).

2.2 Vladimír Turner (*1986)

Vladimír Turner se ve své tvorbě věnuje sociálnímu a politickému dokumentárnímu filmu a umění ve veřejném prostoru. Patří mezi zástupce současné mladší generace umělců, jehož tvorba je úzce spjata s aktuálními společenskými tématy a občanským aktivismem. Je absolventem pražské FAMU v oboru audiovizuální studia, studoval v ateliéru intermediální konfrontace na VŠUP. Svou tvorbou usiluje o aktivní občanský život prostřednictvím propojení dokumentárního filmu, umění ve veřejném prostoru a aktivismu (<https://www.artlist.cz/vladimir-turner-6615/>).

Dle mého názoru je významným dílem s vysokým edukačním potenciálem dokumentární film *Až budu velká, chci být naživu* (2019), ve kterém autor zachycuje 4 české středoškolské studenty a studentky, kteří/které se angažují ve stávkách proti změnám klimatu v rámci celosvětového hnutí *Fridays for Future*¹.

Zprostředkovává tak pohled dovnitř každodenní práce při svolávání stávek a demonstrací po celé České republice. Film je pro diváky atraktivní nejen tím, že reaguje na aktuální společenské téma, pochází z českého prostředí, ale především nabízí studentům a studentkám se s protagonisty filmu ztotožnit a tím jim umožnit jedinečný prožitek. V samotném díle je patrný přesah od ekologických problémů spojených s klimatickou změnou až k občanskému aktivismu studentek a studentů

¹ Fridays For Future (#FridaysForFuture) je mezinárodní ekologické společenské hnutí, které vzniklo v srpnu roku 2018 v reakci na protesty 15leté Švédky Greta Thunberg, která po 3 týdny každý školní den místo plnění školní docházky protestovala před švédským parlamentem ve Stockholmu. Jejím cílem bylo apelovat na politiky své země, aby začali aktivně řešit otázku celosvětové klimatické krize. O svých aktivitách pravidelně zveřejňovala příspěvky na instagramovém a facebookovém účtu, čímž brzy upoutala pozornost mnoha lidí po celém světě. 8. září 2018 se rozhodla stávky (odmítání školní docházky z výše uvedených důvodů) pořádat každý pátek, dokud švédští politici nezajistí opatření, která povedou k zajištění maximální hranice pro oteplování na Zemi do 2 °C tzn. v souladu s Pařížskou klimatickou dohodou (podepsána v roce 2015), která má po roce 2020 nahradit dosud platný Kjótský protokol. Hashtagy #FridaysForFuture (pátky pro budoucnost) a #Climatestrike (klimatická stávka) se následně prostřednictvím sociálních sítí rozšířily po celém světě a studenti a studenty, po vzoru Greta Thunberg, začali organizovat protestní stávky za klima i ve svých vlastních zemích (<https://www.fridaysforfuture.org/about>).

u nás a samotnému přístupu společnosti k takovému typu aktivit. Petr Doubravský, jeden z mluvčích hnutí *Fridays for Future*, se ke svému angažování ve studentských stávkách vyjádřil takto: „*Dokud politici odmítají dělat to, co se od nich čeká, a to je řešení vážných problémů, jako je klimatická krize, tak my odmítáme dělat to, co se čeká od nás, a to je chození do školy.*“ (<https://a2larm.cz/2019/06/az-budu-velka-chci-byt-nazivu/>).

2.3 Vít Klusák

V roce 2003 spoluzaložil filmovou společnost Hypermarket Film, která se zaměřuje na produkci autorských dokumentárních filmů. Mezi jeho současné projekty patří např. série autorských dokumentů pro Českou televizi Český žurnál a film *V síti*, který režíroval společně s Barborou Chalupovou. Tento film vstoupil do českých kin březnu roku 2020. Jedná se o sociální experiment, kdy 3 herečky, které se vydávají za 12 leté dívky, chatují a skypují s muži různého věku, kteří je na internetu sami vyhledali a oslovili. Během 10 dnů, po které byl film natáčen, s dívkami naváže kontakt celkem 2458 sexuálních predátorů. V závěru filmu dochází ke schůzkám dívek se 3 muži a 1 ženou a jejich následné konfrontaci. Na základě získaných materiálů byli 2 muži odsouzeni k podmíněnému trestu odnětí svobody a 9 z nich bylo vyšetřováno (https://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%ADt_Klus%C3%A1k).

3. Dokumentární film jako didaktický nástroj

Didaktické prostředky napomáhají větší názornosti učiva, slouží k získávání dovedností a zkušeností a přibližují učivo praktickému životu. Pomocí různých didaktických prostředků nahrazujeme učení v reálném prostředí. Žádoucí tedy je, aby didaktický prostředek co možná nejvíce simuloval reálné jevy, předměty atd. (Čapek, 2015, s. 78).

Práce s dokumentárním filmem ve výchovně-vzdělávacím procesu může být velmi obohacující a přínosná. Kromě přínosu informačního má dokumentární film potenciál zprostředkovat studentům a studentkám intenzivní zážitky. Dokumentární film aktivuje, motivuje, vztahuje a angažuje. Jedná se o tvůrčí a produktivní vyučovací metodu, která podporuje konstruktivistický pedagogický přístup. Prohlubuje zájem žáků a žákyň o dané téma, napomáhá při budování názorů a postojů, probouzí v nich touhu být občansky aktivní a tím rozvíjí jejich žákovské kompetence. Dokumentární film také dopomáhá k názornosti výuky. „*Proto budiž učitelům zlatým pravidlem, aby všechno bylo předváděno všem smyslům, kolika možno. Totiž viditelné zraku, slyšitelné sluchu, vonné čichu, chutnatelné chuti a hmatatelné hmatu. A může-li býti něco vnímáno najednou více smysly, budiž to předváděno více smyslům.*“ (Komenský, 1930, s. 193).

S dokumentárním filmem je vhodné pracovat jako s jakýmkoliv jiným informačním materiálem, pramenem např. např. textem, reportáží apod. Stejně tak metody práce jsou velmi podobné jako u jiných informačních zdrojů. Velkou výhodou je, že dokumentární film pro žáky bývá atraktivnějším studijním materiálem než materiály tištěné.

3.1 Cíle dokumentárního filmu

Hlavním cílem dokumentárního filmu je zprostředkování zkušenosti, reality. Jan Čulík uvádí, že film nám sděluje určitý hodnotový systém (Čulík, 2007, s. 37). Otázkou ale zůstává, do jaké míry film realitu skutečně reflektuje a do jaké míry uměle vytváří jakýsi virtuální svět, jehož sugesci divák přijímá a stává se tak pro něj realitou. Přestože je podstatou dokumentárního filmu co nejuvěrnější zachycení reálné skutečnosti, může být jeho působení na lidskou psychiku vnímáno různě s ohledem na možnosti filmového zpracování a pohled tvůrce filmu. Dokumentární film v podstatě prezentuje osobité verze reality v kontextu událostí historických, sociálních apod. Nemůžeme tedy očekávat, že dokumentární film bude přesným obrazem skutečné reality, který by byl bezvýhradně pravdivý.

Dokumentární filmy mohou diváka inspirovat, umožňují vhled do jiného světa, podílejí se na rozvoji osobnosti, formují a dotvářejí náš vztah ke společnosti. Zároveň mají i vzdělávací funkci. „Zpravidla mívají alespoň jeden z následujících cílů:

- *dokumentovat konkrétní téma za účelem uchování znalostí o něm,*
- *odhalit něco nového o daném tématu,*
- *umožnit divákovi vcítit se do života natáčených lidí,*
- *obhajovat, myšlenky, postoje nebo témata prezentovaná ve filmu,*
- *upozornit na problémy současného světa (Strachota, Porybná, Zajícová, 2012, s. 8).*

Není výjimkou, pokud se dokumentární film prolíná s žánry hraného filmu, ovšem většinou v něm, na rozdíl od filmu hraného, nehrají žádní herci. Právě z důvodu autenticity v něm vystupují skuteční lidé v reálných situacích a v jejich přirozeném prostředí. To dokládá i Robert Flaherty, autor nejstarších dokumentárních filmů, svým výrokem: „*Předmětem dokumentárního filmu, tak jak jej chápu já – je život ve tvaru, v jakém skutečně existuje.*“ (Mayerová, 1969, s. 84).

3.2 Zásady práce s dokumentárním filmem

Při využití dokumentárního filmu ve výuce je vhodné si uvědomit, že na něj můžeme pohlížet z různých úhlů pohledu, podle kterých budeme s žáky následně pracovat. Jsou to především tyto roviny:

- téma dokumentu a obsah, který zpracovává,
- protagonisté dokumentu a jejich charakterové vlastnosti, způsoby řešení problému, postoje, názory apod.,
- prostředí, ve kterém se film odehrává,
- způsob zpracování dokumentu, užití výrazové prostředky (*Vyčichlová a kol., 2017, s. 27*).

Stejně tak možnosti práce s dokumentárním filmem mohou mít různou podobu. V následující části mé práce se budu věnovat prezentaci v bloku, prezentaci v intervalech a prezentaci v úryvku.

- **Prezentace v bloku**

Žáci film zhlédnou bez přestávek, což podpoří jejich osobní zážitek a vcítění se do děje filmu. Nevýhodou může být příliš velký prostor pro pouhé pasivní zhlédnutí filmu a časová náročnost. Při této metodě se proto doporučuje doplnit ji vhodnou výukovou metodou např. brainstorming v evokační části vyučovací jednotky, důsledně provedená reflexe po projekci filmu.

- **Prezentace v intervalech**

Nevýhoda této metody spočívá v rozčlenění děje filmu na menší částí, což může mít za následek snížení zájmu ze strany studentů, nesoustředěnost, povrchní zhlédnutí díla bez dostatečného prožitku, časová náročnost. Výhodou je možnost zařazení výukových aktivit před, během, i po skončení filmu.

- **Prezentace úryvku**

Nevýhodou je neznalost kontextu celého filmu, nižší možnost ztotožnit se s dějem filmu a hlouběji do něj nahlédnout. Výhodou je možnost výběru scény s ohledem na výukové cíle, možnost opakovaného zhlédnutí úryvku, časová nenáročnost (*Čapek, 2015, s. 85*).

Pokud je to potřeba, můžeme zvolit kombinaci různých postupů, stejně tak není na škodu, když se v rámci práce s dokumentárním filmem roviny, kterými na film nahlížíme, navzájem prolínají. Naopak, v případě že nám to časové možnosti dovolí, je takovéto komplexní uchopení filmu a jeho tématu žádoucí. V mé osobní praxi se nejvíce osvědčila prezentace filmu v bloku, kterou také využívám nejčastěji. Časovou náročnost v tomto případě řeším spojením 2 vyučovacích hodin, což může být někdy problematické.

Při práci s výukovým filmem se mohou uplatňovat zásady názornosti, přiměřenosti, uvědomělosti, soustavnosti a aktivity (*Kopřiva, 1985, s. 52*). V následujících kapitolách budu tyto zásady dále rozvádět a doplňovat.

- **Zásada názornosti**

Podstatou této zásady je využívání různých grafů, schémat, tabulek apod. Cílem je přiblížit popisovaný jev co nejvíce skutečnému životu.

- **Zásada přiměřenosti**

Náročnost filmu by vždy měly odpovídat skutečným možnostem a dovednostem žáků, s ohledem na jejich emoční a inteligenční vyspělost apod. Žáci by měli být schopni dané problematice porozumět. V ideálním případě výuka vychází z již získaných a osvojených znalostí a dovedností, navazuje na ně a dále je rozvíjí. Důležitá je úloha vyučující, který slouží jako jakýsi mediátor a katalyzátor mezi zprostředkovanými informacemi a emocemi z filmu a samotnými žáky.

- **Zásada uvědomělosti**

Obsah a forma filmu musí být zvolen tak, aby žáci byli schopni si jej uvědomit, reflektovat jej, klást otázky a uvažovat o souvislostech týkajících se tématu filmu a filmu samotného.

- **Zásada soustavnosti**

Dokumentární filmy by se měly stát pravidelnou součástí výuky, měly by podpořit již získané vědomosti a navázat na plánované učivo.

- **Zásada aktivity**

Součástí práce s filmem před, během a po projekci by vždy měly být aktivizační prvky, které žáky vtáhnou do dané problematiky, probudí v nich touhu pokládat otázky, diskutovat a konfrontovat navzájem své názory, pocity, prožitky a prezentovat svůj vlastní úhel pohledu na danou problematiku.

V následujících třech podkapitolách se budu zabývat doporučeními pro práci s dokumentárním filmem před projekcí, během projekce a po projekci. Uvedu příklady konkrétních aktivit, které je možné do této práce zařadit. Vycházím především z Metodické příručky pro využití dokumentárního filmu ve výuce od

organizace *Člověk v tísní*, VŠ skript *Dokumentární film ve výuce* a ze svých vlastních zkušeností s využitím filmu na 1. a 2. stupni základní školy.

3. 2. 1 Před projekcí

Aby byla výuka úspěšná, je nutné se na ni nejprve připravit a ujasnit si, jakým tématem bude vhodné se zabývat. Téma filmu by mělo souviset s aktuálními tématy probíranými v rámci vyučovací hodiny. „Promítání filmu vždy souvisí s tématem, které probíráme. Studenti film vnímají jako doplnění učiva a zároveň další pohled na věc,“ říká Petra Karfíková, učitelka, která ve výuce s dokumentárními filmy pracuje (*Člověk v tísní*, 2018, s. 8). V potaz bychom měli vzít také to, zda je film vhodný pro danou třídu, zda jsou žáci zvyklí s filmem pracovat a ujasnit si, že film neslouží k vyplnění zbylého času v hodině nebo jako aktivita v rámci suplované hodiny. Níže si dovoluji uvést mnou doporučené zásady pro práci s dokumentárním filmem ve výuce.

- **Seznamte se s tím, co je dokumentární film**

Před projekcí je vhodné si ujasnit, co dokumentární film vlastně je, jaké využívá prostředky, jaké jsou výhody a úskalí práce s dokumentárním filmem apod. Zodpovězení těchto otázek je důležité při další práci s filmem. Učitel se v tomto tématu také cítí jistější a je schopen vhodně reagovat na případné dotazy žáků. Je vhodné mít na paměti, že dokumentární film je zachycení reality tak, jak ji vnímá autor filmu. Je tedy vždy subjektivní a nelze očekávat, že bude vždy popisovat pravdivou realitu.

- **Stanovte si výukové cíle**

Cílem práce s dokumentárním filmem je především hlubší vhled do tématu, pochopení vzájemných souvislostí a, na základě zakoušeného zážitku, formování názorů a postojů. Žáci by měli být s výukovým cílem seznámeni ještě před projekcí v ideálním případě takovou formou, aby na cíl lekce přišli sami. Výhodné je seznámit žáky s tím, co se od nich bude očekávat a, pokud je to možné, zasadit děj

filmu do, pro žáky známého, kontextu. Učitel by si měl ujasnit, jaké výstupy ze školního vzdělávacího programu, případně která průřezová témata chce v rámci výukové lekce naplnit.

- **Zhlédněte film ještě před projekcí**

Je třeba, aby se učitel vybral takový film, který bude svou náročností, obsahem a tématem odpovídat možnostem dané třídy a posoudil, zda je film pro třídu vhodný a splňuje předem stanovené výukové cíle.

- **Mějte reálná očekávání**

Obzvláště v případě, kdy žáci nejsou zvyklí s dokumentárním filmem ve výuce pracovat, může často docházet k tomu, že se stanovené výukové cíle naplní jen částečně nebo vůbec. Tento styl výuky může být pro některé žáky nepříjemný, mohou se stydět nebo nejsou zvyklí sdílet své dojmy a pocity s ostatními. Rozhodně není vhodné je v takové chvíli do něčeho nutit. Na odmítavé postoje je třeba citlivě reagovat a usměrňovat je. Úkolem učitele je v první řadě zajistit takové prostředí, kde se žáci budou cítit bezpečně a budou si vědomi toho, že vzájemné sdílení může třídní kolektiv obohatit.

To potvrzuje i vyjádření paní učitelky Idy Vohryzkové: „*Při projekci druhého filmu bylo vidět, že žáci už začínají rozumět způsobu práce a jsou otevřenější... Studenti postupně začali věřit, že práce s filmy je pro ně bezpečná v tom, že se mohou ptát a říkat otevřeně své názory... oproti prvnímu promítání bylo otázek více.*“ (Člověk v tísni, 2018, s. 8). Pokud nemá učitel nebo žáci alespoň základní zkušenosti pro práci s filmem, není vhodné začínat kontroverzními tématy (např. rasismus, sociální vyloučení, migrace...).

- **Učte žáky diskutovat**

V rámci společné diskuze se žáci mohou rozvíjet v komunikačních a sociálních dovednostech. Je třeba, aby byli předem seznámeni s pravidly diskuze a uměli je respektovat.

- **Nenuťte studenty do aktivit**

Při práci s některými tématy se můžeme setkat s tím, že někteří se z nějakého důvodu nebudou chtít do aktivit zapojit. Jednou ze základních podmínek pro úspěšnou práci s dokumentárním filmem je, aby se studenti cítili bezpečně, před projekcí je ujistěte, že není nutné, aby každý dělal všechno. Studenti ocení empatický přístup a respektování jejich rozhodnutí, což přispěje k posílení pozitivní vazby s učitelem. Svým studentům buďte spíše partnerem a průvodcem, na kterého se mohou beze strachu obrátit.

- **Rozvíjejte filmovou a mediální gramotnost**

Práce s dokumentárním filmem je výbornou příležitostí pro zařazení mediální výchovy do výuky. Diskutujte s dětmi nejen o daném tématu, ale i o filmovém zpracování a celkové objektivitě filmu.

- **Na diskuzi pozvěte hosta**

Úspěšnou práci s filmem můžeme podpořit tím, že pozveme odborníka, který se daným tématem zabývá, může nabídnout hlubší pohled na věc a sdílet své zkušenosti. Pravdou je, že učitel nemůže vědět všechno, a tak, obzvláště u složitějších témat, je pozvání odborníka žádoucí. Pro studenty bude takový host jistě příjemným a užitečným zpestřením výuky.

- **Připust'te, že nevíte všechno**

Během další práce s dokumentárním filmem se můžeme dostat do situace, kdy nebudeme schopni studentům na jejich otázky odpovědět. Je třeba si uvědomit,

že to rozhodně není nic, co by muselo být nutné chápáno jako slabost. Naopak to může být znak dobře rozvinuté diskuze a projeveného hlubšího zájmu ze strany žáků. Na některé otázky také neexistuje jednoznačná odpověď a je dobře, že se i s touto variantou studenti setkají.

- **Zajistěte technické vybavení**

Aby byl zážitek z filmu nerušený, je nutné zajistit kvalitní promítací a zvukovou techniku, kterou bychom měli před samotnou projekcí vyzkoušet. Technické problémy v úvodu hodiny často vedou ke snížení pozornosti a zájmu žáků, proto je dobré jim předcházet.

- **Zjistěte vztah žáků k danému tématu**

Obzvláště u citlivých témat jako je např. sexuální násilí, domácí násilí, rasismus je vhodné ještě před projekcí citlivě zjistit, jaký postoj mají žáci k danému tématu a vytipovat možná rizika promítání. Pokud se ve skupině najde žák, který může mít s tématem filmu osobní problém, nabídněte mu pomoc a upozorněte jej na možnost projekce se nezúčastnit.

3. 2. 2 Během projekce

V průběhu promítání u žáků pozorujeme jejich reakce, v případě potřeby na ně citlivě reagujeme. Zajistíme takové podmínky, aby projekce nebyla rušena vnějšími vlivy. Dodržujeme následující zásady.

- **Ve třídě vytvořte příjemné klima pro žáky i pro učitele**

Koncentraci žáků můžeme podpořit tím, že jim zajistíme pohodlí, klidné prostředí, kde nás nebudou rušit vnější vlivy a příjemnou atmosféru, aby se žáci cítili bezpečně.

- **Sledujte reakce žáků během promítání**

Velmi důležité je, aby učitel zůstal s žáky ve třídě a všímal si, jak žáci během projekce reagují. Svých postřehů může učitel využít při diskuzi a dalších aktivitách. Někdy se také objeví reakce, které učitel nepředpokládal, i to je dobré během následujících aktivit zmínit, případně dále rozvést. Kromě toho žáci budou učitele vnímat jako součást skupiny a svého partnera. Opustit třídu nebo se věnovat něčemu jinému např. přípravě na další hodinu by žáci, právem, mohli vnímat jako projev neúcty vůči nim. Pokud si to situace žádá, může učitel zasáhnout v případě, že bude žákům během projekce něco nejasné, nebudou se soustředit nebo sami rozvinou nad některým tématem diskuzi. Tyto poznatky se při další práci jeví jako velmi cenné, je dobré si je zaznamenávat, abychom se k nim mohli později vrátit.

- **Během projekce buďte plně přítomni**

Vzájemný prožitek z daného filmu podpoříte tím, že při samotném promítání budete s žáky ve třídě přítomni, budete společně vnímat atmosféru, která ve třídě vzniká, vnímat reakce žáků a společně celý prožitek sdílet. Během projekce si můžete dělat poznámky, ke kterým se vrátíte při závěrečné reflexi. Uvidíte, co žáky nejvíce zaujalo, jaké pravděpodobně zažívali pocity a co se v nich během promítání přibližně odehrává. Stejně tak žáci budou vnímat Vás, jako součást skupiny a bude pak pro ně mnohem snazší věnovat se dalším aktivitám po projekci.

- **Připravte se na možná rizika spojená s promítáním**

Může se stát, že některý z žáků bude téma filmu vnímat jako velmi citlivé a osobní. V takovém případě buďte připraveni, nabídnout žákovi pomoc a možnost opustit třídu např. ve spolupráci s asistentkou pedagoga.

3. 2. 3 Po projekci

Bezprostředně po skončení projekce můžeme čerpat z jedinečné atmosféry a naladění žáků. Právě v tuto dobu jsou žáci nejvíce zasaženi silou příběhu a nastává vzácná chvíle, kdy se pasivní sledování děje mění v aktivní sdílení příběhu, a právě proto je nutné s emocemi žáků dále pracovat. Můžeme se řídit níže uvedenými doporučeními.

- **Nepodceňujte reflexi emocí**

Po skončení dokumentárního filmu je zcela zásadní vždy provést reflexi. Protože dokumentární filmy v nás často vyvolají různé emoce, je třeba s nimi dále pracovat a umožnit žákům, aby tyto emoce mohli prožít a zpracovat. Reflexe je tak jednou z nejdůležitějších aktivit v rámci práce s filmem. Pokud bychom se jí nevěnovali, nebo by byla provedena jen částečně, hrozilo by, že žáci budou zmatení, napjatí a nedokáží své emoce zpracovat. Kromě toho reflexe učí žáky vzájemně si naslouchat, vede je k respektu k odlišným pohledům na svět a odlišným názorům. Velkým přínosem může být reflexe i pro učitele, kteří se díky ní mohou p žácích dozvědět to, co se během tradiční výuky nedozvědí, jak žáci určité věci vnímají, jaké mají zkušenosti apod. To nám pomáhá žáky lépe poznat, a především žákům jim porozumět a pochopit je. Pokud žáci nebudou mít obavy, vyjádřit své pocity, začnou se ptát, protože skutečně budou chtít znát odpovědi na mnohé otázky. Na mnoho otázek navíc žáci zvládnou najít odpověď sami, naučí se spolupracovat, a to bez nutných zásahů ze strany učitele. Kvalitní reflexe v žácích může také vyvolat touhu něco skutečně změnit a být aktivní. Z pouhých konzumentů se stanou tvůrci, kteří hledají cestu, jak dosáhnout svého cíle.

- **Diskutujte**

Společná diskuze se osvědčila jako jedna z nejefektivnějších aktivit. Pokud žáci respektují pravidla diskuze, je skvělé, když zvládnou diskuzi sami i moderovat. Diskuze by měla žáky aktivovat. Vedením diskuze rozvíjejí komunikační dovednosti, učí se formulovat své názory a zároveň vnímat názory ostatních. Důležitou roli hraje dotazování učitele, obzvláště v okamžiku, kdy vyučující nebo i žáci sami na základě diskuze vyvozují žádoucí poznatky. Otázky vyučujícího by vždy měly vyplývat ze stanového výukového cíle a respektovat zvláštnosti žáků (Mareš, Krivohlavý, 1995, s. 78).

- **Rozvíjejte mediální gramotnost žáků**

Diskutujte se žáky o způsobu zpracování dokumentu, o jeho objektivitě, o úhlu pohledu tvůrců filmu. Podporujte kritický přístup žáků k audiovizuálním materiálům a uče je, jak odolávat manipulaci.

- **Pátřejte po osudech protagonistů filmu**

V některých případech žáky hlavní hrdinové filmu zaujmou natolik, že se chtějí dozvědět, jaké byly jejich osudy i po dokončení natáčení filmu. To je příležitost naučit žáky vyhledávat informace, ukázat jim možnosti, jak kontaktovat tvůrce filmu a snažit se společnou prací hledat odpovědi na své otázky. Dále je možné s životním příběhem hlavního hrdiny pracovat a motivovat žáky k pomoci druhým.

- **Shrňte průběh celé lekce**

Během závěrečného shrnutí s žáky odpovězte na otázku, co jste se společně naučili, jaké byly vaše pocity, co vás překvapilo, na čem chcete dále pracovat, co jste společně prožili atd. Shrnutí pomůže žákům zvnitřnit jejich zážitek a také jej pojmenovat.

4. Výukové metody pro práci s dokumentárním filmem

V následující kapitole se zaměřím na vybrané výukové metody tradičního vyučování a inovativní výukové metody se zaměřením na metody kritického myšlení. Pojmem metoda rozumíme všechny prostředky a postupy, které vedou k dosažení předem stanoveného cíle. Při použití zvolené vyučovací metody je kladen důraz na roli vyučujícího, který, nejen, že samotnou metodu volí, ale svou činností záměrně přispívá k dosažení pedagogického cíle a podporuje aktivní přístup žáků.

4.1 Klasifikace vyučovacích metod

Klasifikace výukových metod v pedagogické teorii není zcela jednoznačná. Setkáváme se s různými přístupy, které se mohou navzájem lišit v různých kritériích. Např. Kádner (1926) a Pavlík (1946) klasifikují vyučovací metody podle logického postupu na metody analytické, syntetické, synkritické (srovnávací), induktivní, deduktivní, genetické, dogmatické (sdělování poznatků bez zdůvodňování). Aktivizujícím metodám se ve své publikaci *Výukové metody* (2003) věnují Maňák a Švec. Patří sem metody diskuzní, metody heuristické, řešení problémů, metody situační, metody inscenační a didaktické hry. (Skalková, 2007, s. 184).

Za zmínku jistě stojí klasifikace metod vyučování podle Maňáka (1995), který tyto metody rozdělil do 6 základních částí podle aspektu didaktického, psychologického, logického, procesuálního, organizačního a interaktivního:

A. Metody z hlediska pramene poznání a typů poznatků – aspekt didaktický

I. Metody slovní

1. Monologické metody (např. vysvětlování, výklad, přednáška)
2. Dialogické metody (např. rozhovor, dialog, diskuze)
3. Metody písemných prací (např. písemná cvičení, kompozice)
4. Metody práce s učebnicí, knihou, textovým materiálem

II. Metody názorně demonstrační

1. Pozorování předmětů a jevů
2. Předvádění (předmětů, pokusů, činností, modelů)
3. Demonstrace statických obrazů
4. Projekce statická a dynamická

III. Metody praktické

1. Návětr pohybových a pracovních povinností
2. Laboratorní činnosti žáků
3. Pracovní činnosti (v dílnách, na pozemku)
4. Grafické a výtvarné činnosti

B. Metody z hlediska aktivity a samostatnosti žáků – aspekt psychologický

I. Metody sdělovací

II. Metody samostatné práce žáků

III. Metody, badatelské, výzkumné, problémové

- C. Charakteristika metod z hlediska myšlenkových operací – aspekt logický**
- I. Postup srovnávací
 - II. Postup induktivní
 - III. Postup deduktivní
 - IV. Postup analyticko-syntetický
- D. Varianty metod z hlediska fází výchovně vzdělávacího procesu – aspekt procesuální**
- I. Metody motivační
 - II. Metody expoziční
 - III. Metody fixační
 - IV. Metody diagnostické
 - V. Metody aplikační
- E. Varianty metod z hlediska výukových forem a prostředků – aspekt organizační**
- I. Kombinace metod s výukovými formami
 - II. Kombinace metod s vyučovacími pomůckami
- F. Aktivizující metody**
- I. Diskuzní metody
 - II. Situační metody
 - III. Inscenační metody
 - IV. Didaktické hry
 - V. Specifické metody (*Skalková, 2007, s. 185*)

Přesto, že učitelé mohou využívat celou řadu metod a organizačních forem výuky, v praxi nejvíce převažují především tradiční výukové metody, obvykle metoda výkladu. Z organizačních forem výuky se většinou setkáváme s frontálním vyučováním. Naopak samotní žáci nejčastěji preferují tyto výukové metody: hry a soutěže, práce s počítačem, pokusy, práce s interaktivní tabulí, kreslení a malování, skupinové práce a další viz Příloha č. 1 (Zormanová, 2012, s. 32).

Domnívám se, že využití dokumentárního filmu ve výuce nabízí mnoho možností k využití výukových metod a forem, které žáci hodnotí jako zajímavé a atraktivní a navíc vedou k rozvoji klíčových kompetencí žáků, především kompetencí sociálních a personálních, kompetencí komunikativních a kompetencí k řešení problémů. Z výše uvedené klasifikace se při práci s dokumentárním filmem nejčastěji používají metody aktivizující.

4.2 Kritéria volby výukové metody

Nejčastěji využívanou metodou pro práci s dokumentárním filmem je diskuse, kterou řadíme mezi slovní vyučovací metody. „Diskuse je vzájemný rozhovor mezi všemi členy skupiny, v němž jde o vyjasnění stanovené problematiky“ (Skalková, 1999, s. 176). Nespornou výhodou této metody je to, že ji můžeme využít v kterékoliv fázi práce s filmem, rozvíjí komunikační dovednosti žáků, schopnost kritického myšlení a argumentace, podporuje budování a posilování pozitivní vzájemných vazeb, učí žáky respektovat odlišné názory apod.

Při hledání vhodné výukové metody nejčastěji přihlížíme k cíli a obsahu výuky, věku žáků, specifikům dané skupiny, vyspělosti žáků v oblasti psychické a sociální a osobnosti učitele. Mezi další kritéria patří především:

- *„Zákonitosti výukového procesu, a to obecné i speciální (logické, psychologické, didaktické).*
- *Cíle a úkoly výuky, které se vztahují zejména k práci, interakci, jazyku.*
- *Obsah a metody daného oboru zprostředkovaného konkrétním vyučovacím předmětem.*
- *Úroveň psychického a fyzického rozvoje žáků, jejich dispozice zvládat požadavky učení.*

- *Zvláštnosti třídy (kluci, dívky, různá etnika, formální i neformální vztahy v kolektivu), vnější podmínky výchovně-vzdělávací práce (např. geografické prostředí, hlučnost okolí, technická vybavenost školy apod.).*
- *Osobnost učitele, jeho odborná a metodická vybavenost, pedagogické zkušenosti.*
- *Ekonomie času atd.“ (Zormanová, 2012, s. 31).*

Sami žáci preferují výukové metody, při kterých se mohou projevat aktivně a tvořivě, mohou navzájem kooperovat, hrát různé hry a soutěže, řešit hádanky a rébusy, provádět pokusy a pracovat s didaktickými pomůckami např. počítačem, interaktivní tabulí či využívat audiovizuální pomůcky (*viz Příloha č. 1: Preference výukových metod žáky*). Je třeba brát v úvahu, že při samotném vyučování se vyučovací metody často navzájem prolínají, doplňují a různé vyučovací metody se mohou uplatňovat souběžně. Žádoucí je, aby se vyučovací metody vhodně střídaly a působily tak na aktivizaci žáků.

5. Metody, které lze využít při práci s dokumentárním filmem

Vybrané aktivity posilují motivaci žáků k učení, umožňují tvořivý přístup k výuce, rozvíjejí schopnost komunikace a kooperace a podporují dovednosti práce s informacemi. Vycházejí z třífázového modelu učení² a řadí se mezi aktivizující výukové metody (*viz kapitola 4. 1 Klasifikace vyučovacích metod*) a některé z komplexních výukových metod, mezi které Maňák a Švec (2003) řadí mj. skupinovou a kooperativní výuku a metody kritického myšlení (Zormanová, 2012, s. 55).

Při výběru aktivit pro práci s dokumentárním filmem ve výuce vycházím z vlastních zkušeností, metodických materiálů projektu Jeden svět na školách a školeních ke zvýšení kvalifikace, která jsem v rámci práce s dokumentárním filmem absolvovala (Seminář pro lektory JSNS, Dokumentární film ve výuce environmentálních témat, Lidská práva prostřednictvím audiovizuálních prostředků, Mediální vzdělávání). Níže uvádím vybrané aktivity, které mě osobně nejvíce zaujaly, a které ve své pedagogické praxi využívám nejčastěji.

2

2

Třífázový model učení (E-U-R) je charakteristickým znakem pro metody kritického myšlení. Probíhá v následujících fázích:

1. Evokace – seznámení učitele s prekoncepty a vědomostmi žáků a jejich aktivizace,
2. Uvědomění – žáci si uvědomují význam daného tématu a vyhledávají nové informace,
3. Reflexe – žáci třídí, upevňují a systematizují získané vědomosti.

5.1 Jedno slovo

Tato aktivita se mi osvědčila k reflexi emocí bezprostředně po projekci filmu, obzvláště v případě, kdy projekce působila na žáky emotivně a po jejím skončení je na žácích patrné, že jsou pod vlivem silných emocí. To se někdy projevuje jejich dojetím nebo i neschopností cokoliv říct. Je vhodná také jako úvodní aktivita, na kterou můžeme navázat další činnosti.

Žáky vyzvu, aby každý z nich pojmenoval jedním slovem pocit, který, na základě právě zhlédnutého filmu, právě prožívá. Protože se často setkávám s tím, že se žáci ostýchají, začínám a aktivitou jako první a následně určím směr, podle kterého budou odpovídat další žáci. Většinou sedíme v kruhu, proto volím směr po mé pravici či levici. Při sezení žáků v lavicích začneme v jedné řadě a postupně se dostaneme na poslední řadu. Při postupných odpovědích žáků je výhodné, pokud učitel odpovědi zaznamenává na tabuli a na konci aktivity se k nim opět vrátí a výsledek práce shrne. Vyskytuje-li se nějaké slovo často nebo je něčím výjimečné, může ho učitel při zápisu zopakovat, aby na něj upozornil. Během toho, kdy žáci odpovídají, učitel jejich odpovědi nijak nekomentuje, může žáky stručně povzbudit nebo vyjádřit pochopení či parafrázovat vyjádření žáků. Při opakování stejných slov, napíše učitel za každé opakování k takovému slovu čárku. Nechce-li některý z žáků z nějakého důvodu odpovídat, nenutíme ho, ale na konci aktivity ho požádáme o doplnění jeho odpovědi. Po zaznamenání odpovědí všech žáků shrneme jejich odpovědi, vyzveme je ke komentáři, případně se dále dotazujeme a hledáme mezi jednotlivými pojmy souvislosti. Slova, která nás zaujala, se snažíme dále rozvést.

Metoda jednoho slova je výbornou volbou, pokud je třeba třídu aktivizovat. Další výhodou je to, že není příliš časově náročná. Dle mých zkušeností trvá cca 10 minut. Z důvodu nedostatku času bývá reflexe emocí při výuce často opomíjena, při práci s filmem má ale zcela zásadní význam. Proto je tato metoda dobrou volbou, pokud potřebujeme reflexi provést rychle, snadno a efektivně. Další přínos této metody shledávám v tom, že se při její realizaci vyjádří každý jeden žák. I ti, kteří se obvykle straní a do aktivit se nezapojují, mají prostor k tomu, aby se vyjádřili. Učitel plní roli prostředníka, který toto žákům umožní a na konci aktivity příspěvky žáků shrne a učí žáky s nimi dále pracovat a rozvádět je. Velkým přínosem je také

již zmíněné sdílení emocí, vzájemné naslouchání a respektování ostatních, kdy každý žák má vyhrazený prostor pro formulaci své myšlenky.

Metoda je nenáročná a tudíž vhodná i pro učitele, kteří s prací s dokumentárním filmem nemají velké zkušenosti. Pokud očekáváme, že pro žáky bude pojmenování jejich emocí příliš náročné, můžeme volit metodu, kdy jim nabídneme pracovní list, kde jsou některé emoce uvedeny. Žáci si pak z nabídky vyberou, případně ji mohou doplnit. Tento pracovní list může být zpracován formou seznamu emocí (viz Příloha č. 2 – Pracovní list: Co Cítím?) nebo formou obrázku s postavami, které vyjadřují žákovy konkrétní pocity (viz Příloha č. 3 – Pracovní list: Reflexe pocitů). Obdobným způsobem je možné využít i sadu kartiček, které před žáky rozložíme (obzvláště pokud sedíme s žáky v kruhu), každý z nich si vybere tu, která jeho emoci nejvíce vystihuje a následně ji popíše ostatním.

5.2 I.N.S.E.R.T

I.N.S.E.R.T. je zkratka z anglického „interactive noting system for effective reading and thinking“ (interaktivní poznámkový systém pro efektivní čtení a myšlení). Jedná se o jednu ze základních metod kritického myšlení, kterou lze využít pro orientaci v textu, utřídění informací a vzájemných vztahů mezi pojmy (www.respektneboli.eu/pedagogove/archiv-metod/insert). Jedná se o reflexní metodu, kterou můžeme navázat na metodu jednoho slova. Při práci žáci obdrží pracovní list, který je rozdělen do 4 stejných políček. Každé políčko je označeno příslušnou značkou, ke které žáci informace z filmu přiřazují.

Znaménko plus (+)	co na filmu vnímám jako pozitivní,
Znaménko minus (-)	co na mě působilo negativně,
Znaménko vykřičník (!)	co na mě ve filmu nejvíce zapůsobilo, co mě šokovalo, jaký moment filmu považuji za nejsilnější,
Znaménko otazník (?)	otázky, které mě k tématu napadají.

Tento systém se může používat v různých obměnách např.:

Znaménko plus (+)	nové informace,
Znaménko minus (-)	myšlenky, se kterými nesouhlasím,
Znaménko „fajfka“ (✓)	co už jsem věděl/a,
Znaménko otazník (?)	o čem se chci dozvědět více.

Po dokončení analýzy textu a uspořádání informací zápisem do tabulky je vhodné rozvíjet s žáky diskuzi k danému tématu. Jako úvodní aktivitu před diskuzí se mi osvědčila aktivita, kdy žáci jednotlivé odpovědi zapisovali na tabuli a poté jsem pomocí návodných otázek a shrnutí odpovědí žáků iniciovala diskuzi. Pokud je v hodině přítomen host, je vhodné využít tuto metodu jako nápadník otázek. V opačném případě je dobré s otázkami dále pracovat např. společným hledáním odpovědí, prací na příští hodinu, přímým zodpovězením v rámci diskuze apod. Závěry, které z této metody vyplynou, na konci aktivity společně shrneme a upozorníme na nejzásadnější zjištění.

5.3 Pětílístek

Tato metoda spočívá v písemném zpracování myšlenek žáků do krátké básně, je možné ji využít ve fázi evokace i reflexe. V evokační fázi plní motivační funkci, ve fázi reflexe si díky této metodě utřídí a upevní poznatky. Principem této aktivity je slučování informací do stručných pojmů.

Žáci dostanou papír, který si rozdělí do 5 řádků. Do prvního řádku napíše 1 podstatné jméno, které je pro ně po zhlédnutí dokumentu zásadní (jméno, název, pocit...). Do druhého řádku zapisují 2 přídavná jména, která jsou vlastnostmi popisovaného podstatného jména v 1. řádku. Ve 3. řádku uvedou 3 slovesa, která charakterizují, co slovo v 1. řádku dělá, jaké jsou jeho projevy. 4. řádek žáci doplní o 4 slova/krátkou větu, kde vysvětlí svůj postoj ke slovu v 1. řádku. Do 5. řádku žáci napíše 1 slovo, nejčastěji podstatné jméno, které je synonymem ke slovu v 1. řádku. Zadání mohou mít žáci předepsané v pracovním listu (*viz Příloha č. 4 – Pětílístek: pracovní list*).

Jako hlavní přínos této aktivity vnímám to, že kromě reflexe emocí mají žáci možnost vytvořit volným veršem krátkou báseň. Dle mých zkušeností tuto práci většinou vypracují všichni žáci dané třídy. Někteří jsou ochotni své práce s žáky sdílet a přečíst je před třídou nahlas. Vhodnou formou je anonymní prezentace prací např. na třídní nástěnce, kde si žáci práce mohou přečíst a následně se k nim vhodnou formou i vyjádřit (*Jeden svět na školách, 2018, s. 24*).

5.4 R.A.F.T.

Tato metoda kritického myšlení žákům umožňuje sdílení emocí pomocí psaní dopisu. Žáci mohou zvolit, o jakých tématech budou psát, jediná podmínka je, aby se téma vztahovalo k zhlédnutému dokumentárnímu filmu. Dále žáci určují, komu bude dopis adresován a z pozice koho jej budou psát. Tato možnost svobodné volby žáků je jednou z výhod metody. Název této metody je zkratkou jednotlivých kategorií, které si žáci volí, a které určují postup při práci:

R (role)	kdo bude dopis psát,
A (adresát)	komu bude dopis určen,
F (forma)	zvolená forma textu např. dopis, novinový článek, žádost,
T (téma)	téma, které chce žák sdělit v souvislosti s účelem např. inspirace, povzbuzení postavy z filmu, kritika, poučení apod.

Po samotné práci jsou žáci vyzváni, aby dopisy s ostatními sdíleli. Opět je možné práce žáků umístit na třídní nástěнку. Ideální ale je, pokud jsou někteří žáci ochotni své dopisy před třídou přečíst. Možné je také umožnit žákům vzájemné čtení dopisů v menší skupině. Následně se žáků ptáme, proč si konkrétní téma zvolili, co je zaujalo na postavě, které byl dopis adresován, čeho chtěli psáním dopisu dosáhnout apod. Z mé vlastní zkušenosti mohu říct, že pokud se tato metoda podaří, je pro žáky i učitele mimořádným zážitkem. Obzvláště ochota žáků přečíst své práce před celou třídou a jejich následné reakce, dodají této aktivitě osobní a mnohdy velmi emotivní rozměr. Dopisy jsou pak skutečnou autentickou výpovědí

o tom, co žáci právě prožívají, z jakého úhlu pohledu na problém nahlíží a jak o daném tématu uvažují.

5.5 Brainstorming

Brainstorming je skupinová technika, při které se využívá předpoklad, že lidé ve skupině jsou schopni kreativnějšího vymýšlení nápadů a přístupů, než lidé, kteří pracují individuálně. Tuto metodu využíváme také k rozvoji tvořivosti a přístupu k řešení problémů. Název metody v překladu znamená „*bouře mozku*“. Podstatou brainstormingu je vymyslet v co nejkratším čase co největší počet nápadů k řešení problému, který jsme předem stanovili. V průběhu aktivity je možné žáky povzbuzovat návodnými otázkami. Tuto metodu je možné realizovat i písemnou formou, kterou nazýváme „*brainwriting*“. V tomto případě žáci píšou své návrhy na list papíru, který mezi nimi koluje. Písemnou formou je vhodné využít v případě, že se ve skupině objevují problémy s přehnaným ostychem.

Brainstorming jsem si oblíbila jako metodu evokační. Obvykle žáky vyzvu, aby k danému tématu psali to, co je napadne na tabuli. Příspěvky žáků učitel v průběhu práce nekomentuje a nehodnotí a podporuje pozitivní atmosféru ve třídě. Po společné práci učitel zapsané pojmy společně s žáky okomentuje, upozorní na případné souvislosti mezi pojmy, hledá vzájemné vztahy mezi nimi, a pokud je to potřeba, žáků se zpětně dotazuje, proč tento pojem uvedli. Brainstorming je vhodný jako úvodní aktivita, ke které se můžeme po zhlédnutí filmu vrátit, doplnit ji, případně porovnat, co žáky k tématu po skončení filmu napadá.

5.6 Diskuze

Diskuzi je možné definovat jako „vzájemný rozhovor mezi všemi členy skupiny, v němž jde o vyjasnění stanovené problematiky“ (Skalková, 1999, s. 191). Protože na diskuzi je vhodné žáky předem připravit, můžeme výše uvedené aktivity využít k následné strukturované diskuzi. V ideálním případě přejdeme z diskuze strukturované k diskuzi volné. Diskuzi je vhodné podpořit kladením otázek, které se vztahují k určitému úkolu. Žáci následně tento úkol analyzují, vysvětlují, snaží se najít vhodné řešení a přiblížit ostatním svůj úhel pohledu na danou problematiku. Výhodou této metody je nejen osvojování poznatků, ale i rozvíjení komunikativních a sociálních dovedností. Další formou diskuze je diskuze panelová, které se zúčastní odborníci na předem stanovené téma. Tato diskuze je řízená, nejčastěji vyučujícím, a žáci ji sledují. Zpravidla je umožněno klást na konci této diskuze hostům otázky, které je možné s žáky v předstihu připravit.

Při vedení diskuze je třeba dbát na bezpečné a přátelské prostředí, žáci se musejí naučit respektovat pravidla diskuze a umět naslouchat. U pokročilejších skupin je možné, aby diskuzi moderovali samotní žáci, což vede ke zvýšení efektivity diskuze a dalšímu rozvoji dovedností žáků. Tato metoda je náročná nejen pro žáky, ale i pro učitele, který musí být schopen na příspěvky žáků citlivě a vhodně reagovat, v průběhu diskuze využívat otevřené otázky (*viz Příloha č. 5 – Příklady otevřených otázek*) s ohledem na aktuální rozpoložení žáků a zaujmout vhodný postoj. Postoj učitele při vedení diskuze může mít různou podobu:

- Angažovaný postoj – učitel otevřeně vyjadřuje svůj názor, zároveň by ale měl být schopen zachovat objektivitu.
- Objektivní/vědecký postoj – učitel vysvětluje relevantní postoje, odborně se vyjadřuje k danému tématu, svůj vlastní názor neprezentuje.
- Ďáblův advokát – učitel cíleně provokuje, oponuje většinovému názoru, bez ohledu na své vlastní názory.
- Obhájce – učitel shrne všechny relevantní postoje, svůj názor prezentuje a odůvodní.
- Nestranný moderátor – učitel umožní, aby všechny názory byly brány v potaz, neprezentuje svůj vlastní postoj.

- Přiznaná zainteresovanost – učitel otevřeně představí své názory, ostatní postoje se snaží představit objektivně.

Při organizování diskuzí je vhodné se řídit následujícími doporučeními:

- Pokud je to možné, zajistěte zkušeného moderátora - obzvláště při organizování veřejných diskuzí je vhodné, pokud je akce moderovaná profesionálem, který je schopen efektivně vyřešit případné krizové momenty.
- Promyslete řešení krizových scénářů – je třeba, aby byl učitel připraven na možné nepříjemné situace, ke kterým může během diskuze docházet např. neukáznění žáci, kteří ruší, nevhodné poznámky diskutujících, nerespektování stanovených pravidel apod. Ujasněte si, jakým způsobem byste danou situaci řešili.
- Stanovte pravidla promítání a diskuze – je třeba stanovit pravidla pro publikum (např. vždy mluví jen jeden, neurážíme ostatní, mluvíme slušně, neprojevujeme rasistické názory apod.) a pro moderátora (např. oznámení začátku a konce diskuze, regulace délky diskuzního příspěvku, způsob udělení slova diskutujícím apod.).
- Upřesněte možnosti při pořizování záznamů z akce – před diskuzí ošetřete možnost pořizování záznamů z akce. Dle doporučení je nejvhodnější pořizování záznamů účastníkům zakázat a pořizovat záznam jako škola, která akci pořádá.

6. Jeden svět na školách

Protože ve své pedagogické praxi nejčastěji využívám právě projekt *Jeden svět na školách* (dále *JSNS*), rozhodla jsem se mu stručně věnovat i ve své bakalářské práci. Zdrojem pro tuto kapitolu jsou webové stránky projektu *JSNS*: www.jsns.cz.

Tento vzdělávací program vznikl v roce 2001 pod záštitou organizace *Člověk v tísni*³ v reakci na již v té době existující festival dokumentárních filmů *Jeden svět*, který je v různých regionech ČR hojně navštěvován studenty středních a základních škol. V rámci projektu *JSNS* mohou vyučující zdarma využívat dokumentární filmy, metodické materiály a absolvovat školení k využívání audiovizuálních prostředků ve výuce. Projekt reaguje na aktuální společenská témata s cílem přispět k výchově mladých lidí, kteří se orientují v současném světě, kriticky přistupují k informacím a chtějí pozitivně ovlivňovat dění kolem sebe.

3

³ Organizace *Člověk v tísni* (vznik r. 1992) je největší česká nevládní nezisková organizace, která se zabývá především humanitární pomocí v krizových oblastech světa, podporou lidských práv, vzděláváním a pomocí lidem, kteří žijí v sociálním vyloučení. (www.clovekvtisni.cz/kdo-jsme/o-nas)

6.1 Projekty JSNS

JSNS dlouhodobě organizuje a koordinuje několik vzdělávacích projektů, které mají za cíl dosáhnout vytyčených vzdělávacích cílů organizace. Pro bližší představu uvádím některé z nich.

Příběhy bezpráví

Projekt vznikl v roce 2005 a jeho cílem je přiblížit žáků základních a středních škol období vlády komunistického režimu u nás. Dokumentární filmy z této sekce jsou zaměřené na výuku dějepisu, pořádají se besedy s pamětníky, historiky a filmaři. Od roku 2009 uděluje organizace *Člověk v tísni* na základě nominací, které navrhují sami studenti *Cenu Příběhů bezpráví* za obdivuhodné postoje a činy v období komunistického režimu.

Kdo jiný?

Tento projekt je zaměřen na podporu aktivního občanství studentů základních a středních škol. Studenti jsou motivováni k vlastní aktivitě, zájmu o okolí a zapojování se do veřejného dění. Ve spolupráci se školou žáci realizují projekty, pomocí kterých řeší jimi stanovený problém, který je v jejich okolí trápí.

Jeden svět – školní projekce

Festival dokumentárních filmů se v roce 2019 konal v 36 městech po celé České republice. Projekce filmů jsou určeny pro žáky ZŠ a SŠ, při projekcích je přítomen moderátor, který se věnuje také krátké reflexi po každém promítaném filmu. U některých filmů je diskuze doplněna výstupem odborníka z dané oblasti.

Studentské filmové kluby

JSNS poskytuje podporu pro studentské filmové kluby. V rámci projektu je možné filmy zdarma promítat a poskytuje rozsáhlou metodickou podporu.

6.2 Podpora vyučujících

Projekt *Jeden svět na školách* nabízí učitelům kompletně zpracované audiovizuální lekce z těchto oblastí: lidská práva, globální rozvojové vzdělávání, sociální problematika, moderní československé dějiny, občanská angažovanost, mediální vzdělávání, filmová výchova a životní prostředí. Ke každému dokumentárnímu filmu je na portálu vypracován popis filmu, cíle výukové lekce, výukové materiály, které obsahují nabídku několika aktivit, které může vyučující v rámci projekce využít a doprovodné materiály, které odkazují na další informace týkající se tématu filmu. Tento obsah je přístupný jen registrovaným uživatelům, kterým se může stát jakýkoliv vyučující. Dále portál nabízí objednání široké škály materiálů např. DVD s filmy, metodické příručky, výukové hry apod.

V rámci projektu je také možné zúčastnit se dalšího vzdělávání učitelů a studentů pedagogických oborů. Učitelé mohou navštívit semináře akreditované MŠMT, lektori JSNS navštěvují pedagogické fakulty, kde zajišťují semináře pro studenty pedagogických fakult a také výukové lekce pro žáky i učitele přímo na školách, které o toto projeví zájem.

6.3 Průběh výukové lekce

Jako ukázkou práce s dokumentárním filmem podle portálu JSNS jsem si vybrala film *Létající Anne*. Film pojednává o 11 leté dívce z Holandska, která trpí Tourettovým syndromem⁴, je určen pro žáky od 10 do 12 let. Dokument popisuje běžný život dívky – chození do školy, trávení volného času s kamarády, nakupování atd. a způsob, jakým se Anne se svým handicapem vyrovnává. Cílem lekce je respektovat odlišnost druhých, uvědomit si, v čem se liší svět lidí s postižením od běžného života, ale i co mají společného. V rámci projekce jsou na portálu zpracovány tyto výukové materiály: 3 aktivity do výuky, otázky a odpovědi k tématu, doporučení, jak na reflexi emocí po filmové projekci a jak pracovat s audiovizuálními materiály.

Tento film jsem v loňském školním roce zhlédla v rámci výuky osobnostní a sociální výchovy s žáky 6. ročníku. Před projekcí jsem žáky seznámila s tématem filmu a v rámci evokace žáci psali na tabuli pojmy k tématu mentální postižení. Následovala projekce, při které žáci se zájmem film sledovali, někteří projevovali své emoce. Postřehla jsem údiv a lítost. Po skončení projekce jsem žáky vyzvala, aby popsali pomocí 1 slova, jak se právě cítí. Protože jsme seděli v kroužku, odpověděla jsem první a ukázala, jakým směrem budeme dále odpovídat. Odpověděli všichni žáci. Pojmy jsem zapisovala na tabuli a po skončení aktivity jsme o nich společně diskutovali. Následovala aktivita R.A.F.T., kdy žáci psali dopisy. Po uplynutí časového limitu jsem žáky požádala, aby se s ostatními o své příspěvky podělili. Zájem měly 2 žákyně, které své dopisy před třídou přečetly. Následně jsme o dopisech diskutovali. Někteří žáci si chtěli dopisy přečíst ve skupinách, to jsem jim umožnila. V závěru lekce jsme se vrátili k úvodnímu brainstormingu, který jsme doplnili a opět prodiskutovali.

4

⁴ Touretův syndrom je vrozené neuropsychiatrické onemocnění, pro které jsou typické pohybové a zvukové tiky. První projevy se nejčastěji objevují v dětství a dospívání. Onemocnění bývá spojováno s projevy ADHD, neovladatelnou impulzivností a obsedantně kompulzivní poruchou (https://www.wikiskripta.eu/w/Touretův_syndrom).

S průběhem výukové lekce jsem byla spokojená, rovněž výukové cíle, které jsem si zadala, byly, dle mého názoru, splněny. Téma jsem zvolila záměrně, protože do naší třídy dochází žák se závažnějším typem handicapu. Spolužáci k němu zaujímají přátelský a ohleduplný přístup, což mi svou prací při této hodině potvrdili.

7. Závěr

Vlasta Urbanová, zkušená pedagožka a lektorka programu *Jeden svět na školách* říká, že „dokumentární filmy přinášejí pedagogické zázraky“. S tímto tvrzením mohu jen souhlasit a věřím, že každý žák i vyučující by si přál tyto „pedagogické zázraky“ zažít na vlastní kůži. Dokumentární film ve výuce jsem chtěla představit jako efektivní didaktický nástroj, jehož využití může být v některých případech užitečné v mnoha specifických ohledech. Největší přínos spatřuji v přenosu emocí. Díky promítání je možné pocítit sílu společného sdílení nejen mezi žáky, ale i mezi žáky a vyučujícími. Práce s filmem s sebou přináší mnohá úskalí, nikdo předem neví, jak třída zareaguje, zda bude splněn stanovený cíl výuky a očekávání ze strany vyučujících i žáků. Nežádka kdy jsem se při své práci setkala s tím, že má očekávání byla předčena. Je velmi uspokojiví, poznat žáky trochu jinak, sledovat, že i ti, kteří se zprvu ostýchají, se s chutí zapojují do aktivit. Jakoby film dokázal odemknout určitou část v nás, která bývá za běžných okolností skryta. Je pak mnohdy až překvapující, co se o svých žácích dozvídám a s čím se svěřuji.

V práci jsou shrnuty možnosti využití dokumentárního filmu ve výuce se zaměřením na základní a střední školy. Tato práce dokládá historický kontext vzniku dokumentárního filmu, který již při svém zrodu plnil funkci výukového nástroje. Dále práce objasňuje výhody využití dokumentárního filmu ve výuce a v rámci historického vývoje ve světě a u nás nastiňuje současné trendy a vzrůstající popularitu dokumentárního filmu v kontextu jeho výchovně-vzdělávací funkce. Ozřejmuje současnou dokumentární tvorbu a na konkrétních příkladech nastiňuje její potenciál pro dosažení pedagogických cílů.

Práce přináší konkrétní doporučení pro ty, kteří uvažují o zařazení dokumentárních filmů do své pedagogické praxe. Dokládá, jakým způsobem je možné dokumentární film efektivně zařadit do výuky, s popisem konkrétních aktivit a zkušeností z praxe. Dále upozorňuje na možná úskalí, se kterými se můžeme při práci s dokumentárním filmem ve výuce setkat, a vyzdvihuje klíčovou roli vyučujícího při práci se školní třídou. Pojednává také o projektu *Jeden svět na školách* a objasňuje možnosti jeho využití pro učitele na základě vlastní zkušenosti autorky práce.

8. Seznam použitých informačních zdrojů

BARTOŠEK, Luboš. PANZNEROVÁ Jitka. Náš film: kapitoly z dějin (1896-1945). Praha: Mladá fronta, 1985. Máj (Mladá fronta).

ČAPEK, Robert. Moderní didaktika: lexikon výukových a hodnoticích metod. Praha: Grada, 2015. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-3450-7.

ČULÍK, Jan. Jací jsme: Česká společnost v hraném filmu devadesátých a nultých let. Brno: Host, 2007. ISBN 978-80-7294-1.

O vývojových a estetických problémech dokumentárního filmu: John Grierson, Joris Ivens, Alberto Cavalcanti : [sborník statí] : určeno pro posl. denního i dálkového studia dokumentární tvorby. Praha: SPN, 1967. Učební texty vysokých škol.

KOMENSKÝ, Jan Amos. Didaktika velká: Vybrané spisy Jana Amosa Komenského. Vyd. 2. Praha: Dědictví Komenského, 1930. Knihovna pedagogických klasiků (Dědictví Komenského).

KOPŘIVA, Jaromír. Videodidaktika pro základní a střední školy. Praha: Institut přípravy mládeže, 1991. ISBN 80-7104-005-3.

MAREŠ, Jiří. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. Komunikace ve škole. Brno: Masarykova univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.

MAYEROVÁ, Jaroslava. Materiály k dějinám dokumentárního filmu. 1969.

NAVRÁTIL, Antonín: Vývoj československého dokumentárního filmu, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1968.

NAVRÁTIL, Antonín, dědicové: Cesty k pravdě a lži: 70 let československého dokumentárního filmu, Akademie múzických umění v Praze, Praha, 2002.

PŘÁDNÁ, Stanislava. ŠKAPOVÁ Zdena., CIESLAR, Jiří. Démanty všednosti: český a slovenský film 60. let: kapitoly o nové vlně. Praha: Pražská scéna, 2002. Zlatá šedesátá ve filmu. ISBN 80-86102-17-3.

SKALKOVÁ, Jarmila. Obecná didaktika: vyučovací proces, učivo a jeho výběr, metody, organizační formy vyučování. Praha: Grada, 2007. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-1821-7.

SMEJKAL, Zdeněk. Základy filmové výchovy na středních školách. Brno: Krajský úřad při Kabinetu českého jazyka a literatury, 1985.

STRACHOTA, Karel. PORYBNÁ, Tereza. ZAJÍCOVÁ, Helena ed. Základy dokumentárního filmu. Praha: Člověk v tísni, 2012. ISBN 978-80-87456-24-8.

Učíme s filmem: metodická příručka pro využití dokumentárního filmu ve výuce. Praha: Člověk v tísni, 2018. ISBN 978-80-7591-008-0.

VALIŠOVÁ, Alena. KASÍKOVÁ, Hana. BUREŠ, Miroslav. Pedagogika pro učitele. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2011. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-3357-9.

VYČICHLOVÁ, Vlasta. ŠNOKHOUSOVÁ Vendula. ROZUM František et al. Dokumentární film ve výuce: Jeden svět na školách : VŠ skripta. Praha: Člověk v tísni, 2015. ISBN 978-80-87456-65-1.

ZORMANOVÁ, Lucie. Výukové metody v pedagogice: tradiční a inovativní metody, transmisivní a konstruktivistické pojetí výuky, klasifikace výukových metod. Praha: Grada, 2012. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-4100-0.

Elektronické zdroje

Academy award for best documentary feature. In: Wikipedia.org [online]. [cit. 2019-01-07]. Dostupné z WWW:
https://en.wikipedia.org/wiki/Academy_Award_for_Best_Documentary_Feature.

Apolena Rychlíková. In: Wikipedia.org [online]. Apolena Rychlíková [cit. 2019-01-07]. Dostupné z WWW:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Hranice_pr%C3%A1ce.

About #Fridays for Future. In: Fridays for future.org. [online]. [cit. 2019-01-07]. Dostupné z WWW:
<https://www.fridaysforfuture.org/about>.

INSERT. In: Respekt neboli [online]. [cit. 2019-01-07]. Dostupné z WWW:
www.respektneboli.eu/pedagogove/archiv-metod/insert.

Jsns.cz [online]. [cit. 2019-01-07]. Dostupné z WWW:
www.jsns.cz.

Náš profil. In: Člověk v tísní [online]. [cit. 2019-01-07]. Dostupné z WWW:
www.clovekvtisni.cz/kdo-jsme/o-nas.

Studenti: Apolena Rychlíková. In: Katedra dokumentární tvorby FAMU [online].
[cit. 2019-01-07]. Dostupné z WWW:
<http://kdt.famu.cz/author/apolena-rychlikova/>.

Touretteův syndrom. In: Wikiskripta.eu [online]. [cit. 2019-01-07]. Dostupné z
WWW:
https://www.wikiskripta.eu/w/Touretteův_syndrom).

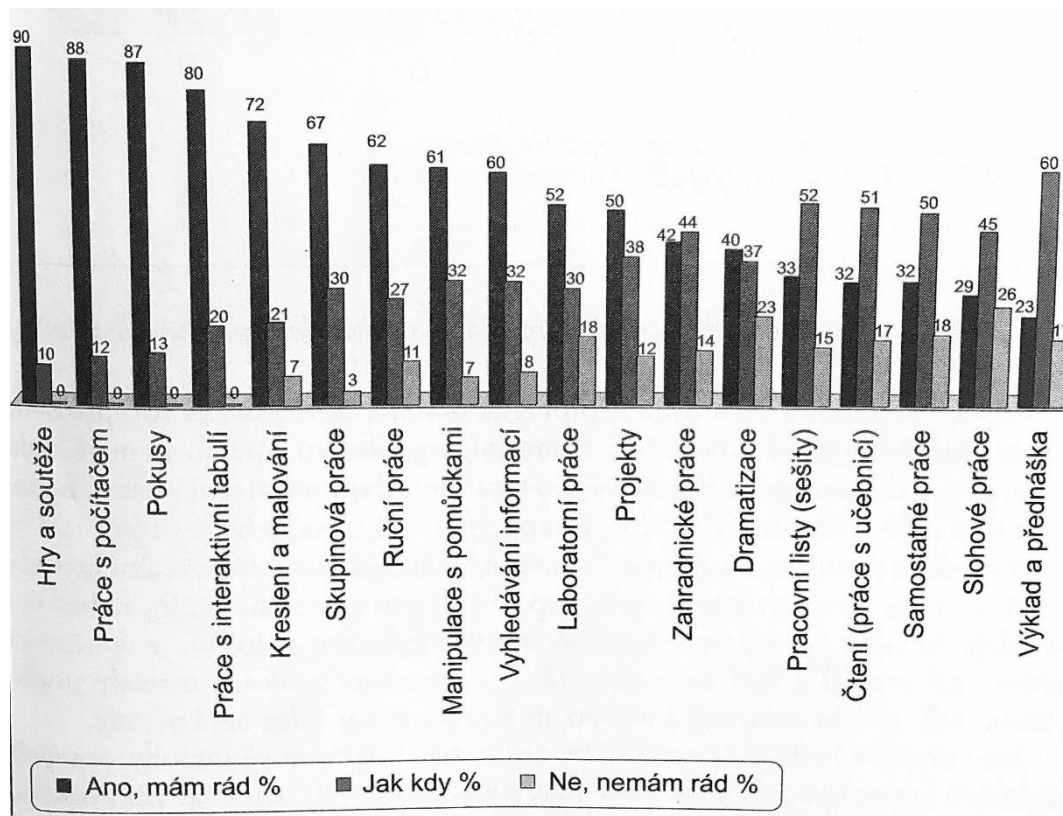
Vít Klusák. In: Wikipedia.org [online]. [cit. 2019-01-07]. Dostupné z WWW:
https://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%ADt_Klusak.

Vladimír Turner. In: Artlist. [online]. [cit. 2019-01-07]. Dostupné z WWW:
<https://www.artlist.cz/vladimir-turner-6615/>.

Vladimír Turner: Až budu velká, chci být naživu. In: A2larm.cz. [online]. [cit.
2019-01-07]. Dostupné z WWW:
<https://a2larm.cz/2019/06/az-budu-velka-chci-byt-nazivu/>.

9. Seznam příloh

Příloha č. 1 *Preference výukových metod žáky*

(Zormanová, 2012, s. 33)

Příloha č. 2 Pracovní list: Co cítím?

CO CÍTÍM?

POSTUP:

1. Z uvedeného seznamu vyberte jednu nebo více emocí (postoj, naladění), které po projekci cítíte.
2. Je možné využít i pravý sloupec, do kterého napíšete pár slovy důvod, proč jste konkrétní emoci vybral/a.

EMOCE	PROČ
Radost	
Smutek	
Naděje	
Beznaděj	
Zlost	
Chuť pomoci	
Zvědavost	
Nejistota	
Nedůvěra	
Zmatek	
Obdiv	
Vděčnost	
Dojetí	

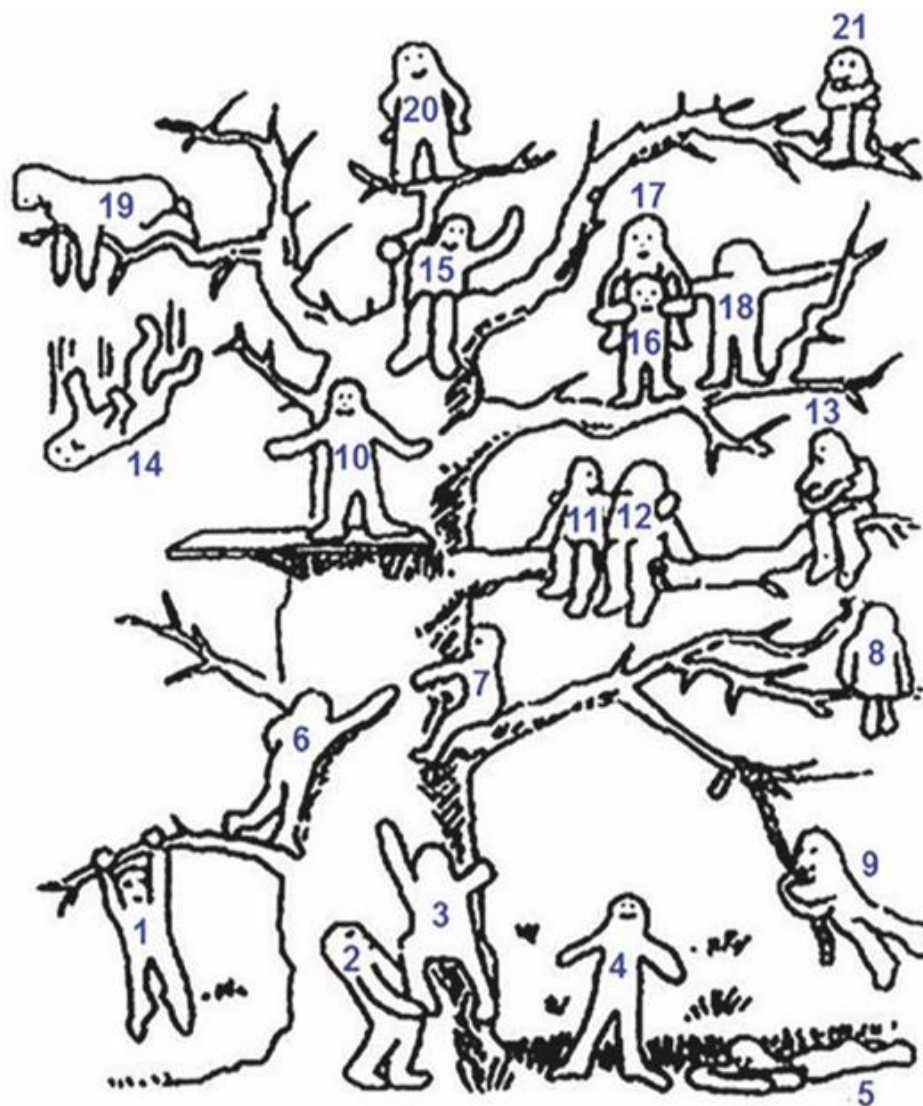
(Jeden svět na školách, 2018, s. 26)

REFLEXE POCITŮ

POSTUP:

1. Najděte panáčka, který vystihuje vaše současné pocity.

2. Řekněte číslo panáčka a důvod jeho výběru.

(Jeden svět na školách, 2018, s. 27)

Příloha č. 4 Pracovní list: Pětílístek

PĚTILÍSTEK

POSTUP:

1. Napište do řádku **jedno** slovo = název, jméno, označení popisovaného (podstatné jméno).

--

2. Napište do řádku **dvě** slova = vlastnosti popisovaného (přídavná jména).

--	--

3. Napište do řádku **tři** slova = co dělá, jaké jsou jeho typické projevy (slovesa).

--	--	--

4. Napište čtyři slova nebo krátkou větu o čtyřech slovech = jaký k němu máte postoj, pocit z něj.

--	--	--	--

5. Napište do řádku **jedno** slovo = synonymum vystihující popisované.

--

(Jeden svět na školách, 2018, s. 29)

Příloha č. 5 Příklady otevřených otázek

PŘÍKLADY OTEVŘENÝCH OTÁZEK

OTÁZKY HLEDAJÍCÍ OBJASNĚNÍ:

Můžete vysvětlit, (jak)...?
Co myslíte tím, že...?
Mohl/a byste mi dát příklad toho, jak...?
Jak toto napomáhá řešení...?
Má někdo otázku, na kterou by se chtěl zeptat...?

Vysvětlení
Charakterizující
Dávání příkladů
Podporující
Dotazující se

OTÁZKY ZJIŠŤUJÍCÍ DŮVODY A DŮKAZY:

Z jakého důvodu si myslíte, že...?
Jak víte, že...?
Jaké jsou vaše důvody k...?
Máte důkazy k...?
Mohl/a byste uvést pozitivní/negativní příklad k tomuto tvrzení...?

Formulace argumentu
Domněnka
Odůvodnění tvrzení
Hledání důkazů
Důkazy opoziční strany

OTÁZKY ZKOUMAJÍCÍ ALTERNATIVNÍ POHLEDY NA VĚC:

Dala by se otázka položit jiným způsobem?
Existuje jiný úhel pohledu na...?
Co když někdo jiný navrhne, že...?
Co by někdo, kdo s vámi nesouhlasí, řekl/namítl?
Jaký je rozdíl mezi těmito pohledy na věc/názory?

Zopakování názoru
Spekulace/úvaha
Jiná možnost
Protiargument
Rozdíly

OTÁZKY TESTUJÍCÍ DOPADY A DŮSLEDKY:

Co následuje potom, co...?
Souhlasí vaše tvrzení s vašim předchozím tvrzením o...?
Jaké by byly důsledky toho, že...?
Existuje obecné pravidlo...?
Jak by se to dalo otestovat, aby se zjistila pravda?

Důsledky
Shoda
Důsledky
Zobecňování
Testování pravdy

OTÁZKY O OTÁZCE/DISKUZI:

Máte otázku k...?
Jaký druh otázky to je...?
Jak nám tato otázka / co bylo řečeno pomůže...?
Kde/ve kterých částech tématu můžeme doposud zobecnit?
Dostali jsme se blíž k zodpovězení otázky/problému?

Dotazování
Analýza
Spojování
Sumarizace/shrnutí
Dospět k závěru

DEBRIEFING:

Ke konci diskuze se zeptáme žáků na konečné vyjádření k dané otázce/tématu. Zmíníme se o tom, co se podařilo, jaké další návrhy byly vzneseny, co žáky bavilo, co naopak vnímali negativně nebo co by změnili. Někteří moderátoři diskuzí preferují probírat negativní názory žáků, které pramení z chybných úsudků, později, vně diskuzní skupiny a individuálně.

(Jeden svět na školách, 2018, s. 79)